

KÜTÜPHANE MİMARİSİNDE MODERN EĞİLİMLER

Yazan : Dr. Arthur M. McANALLY

Çeviren : Sema GÖKSEL*

Kütüphane fonksiyonlarının gelişmesiyle, kütüphane mimarisine dair fikirler de daimi olarak değişmektedir. Bir devrin ihtiyaçlarına cevap veren bina, daha sonraki zaman için elverişli olmamaktadır. Meselâ : Bağdat'ta bir Ortaçağ halifesi tarafından inşa ettirilen ve «Büyük Kitap Sarayı» diye anılan kütüphaneyi ele alalım. O, zamanın bir harikası idi. Devrin âlim şairleri onun fevkalâdeliği ve sahip olduğu hazineler üzerinde şiirler yazmışlardı. Fakat bu kütüphane binasının büyük kısmı okuyucuların yapıt kalkmalarına tahsis edilmişti. Kütüphane memurlarının esas ödevlerinden birisi de kitapları okumaya gelen bilginleri doyurmaktı. Tahsisatın büyük bir kısmı ise, el yazmalarını kopya edebilmek için lüzumlu olan kâğıt ve mürekkebi satın almaya sarfedilmekte idi. Elbettteki, bunların hiç birisi bugünün modern kütüphaneleri için düşünülemez. Binanaleyh bu Ortaçağ kütüphanesini içine alan binanın yapısı da bugün için tatmin edici olmaktan çok uzaktır.

Modern kütüphane mimarisi için başlangıç tarihi olarak 1940 veya 1945 senesi kabul edilebilir. 1875 den 1930 yılına kadar, kütüphanelerin içleri oldukça belirli, standart örneklerle göre düzenlenmişlerdi. Bunun sonucu olarak, kütüphane mimarisi de standart ve geleneksel tipte olma yoluna girmişti. Sadece kütüphanenin tipinden doğan ufak değişiklikler dışında bütün kütüphane binaları hemen hemen birbirine benzemekte idiler. Yani bir kütüphane plânlayan bir kütüphaneci, başka yerdeki diğer bir kütüphaneyi kopya etmekle yetinirdi. Sonraları, 1930 yılında «Kütüphanecilik anlayışı»nda başlayan ve birbirini izleyen değişiklikler kütüphane kavramını, dikkate değer derecede değiştirdi. Böylece kütüphane binalarının karakterleri üzerinde de devrimler başladı. 1940'dan sonra inşa edilen bir kütüphane binasını, ondan önce inşa edilmiş olanlardan ayırd etmek kolaydır.

*Sema Göksel'in başladığı bu tercüme, âni ölümden sonra annesi ve kardeşi tarafından tamamlanmıştır.

Sözü edilen bu değişiklikler aşağıdaki etkiler sebebiyle olmuştur :

— Halk Kütüphanelerindeki sürekli gelişmeler,

— Üniversite Kütüphanelerinin fonksiyonundaki esaslı değişiklikler,

— Kütüphane malzemelerinde yeni buluşların ortaya çıkması,

— Mimari ve inşaatla kaydedilen ilerlemeler.

Şimdi bunları birer birer inceleyelim :

I. Halk Kütüphaneleri

Başlangıcından çok seneler sonra bile, parasız, serbest halk kütüphanesinin başlıca fonksiyonunun ne olması gerektiği kesin olarak belli değildi. Burada dört muhtemel gayenin güdüldüğünü söyleyebiliriz:

— Ahlâki değerleri yükseltmek (moral),

— Hayır işlemek,

— Boş zamanları değerlendirmek,

— Bilgiyi arttırarak eğitim yapmak.

Bu çeşitli amaçları ileri sürenler, 1929 yılında bile hâlâ tartışmakta idiler. Sonra 1930'da Amerika'da, belki büyük ekonomik krizin etkisiyle, belki de parasız halk eğitimi ni benimseyenlerin çoğalması sonucu, halk kütüphanelerinin eğitim sel rolü temel amaç olarak alındı.

Halk kütüphanesi etkili bir eğitim vasıtası olunca kütüphanenin artık pasif ve yalnız kitap tedarik edilen bir yer olmaktan çıkması lâzımdı. Böyle olunca, «yetişkinlerin eğitimi»ni de görevleri içerisine aldı. Çocukların masal saatlerine ilâve olarak halk kütüphanesi, halk için konferanslar, kitaplar üzerine konuşmalar tertip etmeye, okuma ve münakaşa gruplarını yaymağa ve öğretici filimler göstermeğe, müzik dinleme programlarını yürütmeğe, kadın kulüpleri ile çalışmaya, işçi sendikaları ve bilhassa okumaya meraklı diğer halk grupları ile işbirliği yapmaya başladı. Kadın kulüplerinin çoğalması ve onların çalışma programlarında gösterdikleri terakki bilhassa ilginçtir. Halk ve grup çalışmaları ve okuma programları bir konferans salonuna ve özel bir toplantı odasına ihtiyaç gösterdi. Dolayısıyla bunların da halk kütüphanesi binasına eklenmesi icabetti. Halbuki bunlar önceleri lüzumlu sayılmamakta idi.

Halk kütüphaneleri, okuyucuyu cezbetmek için daha güzel şekilde düzenlenmeğe başlandı. Eski abideler tarzındaki sıkıcı ve kasvetli mimari tarzı yerini bir çok geniş pencere, mükemmel şekilde ışıklandırılmış, renkli duvar ve zeminli, aydınlık ve havadar odalara, geniş geçitlere ve kitaplara erişmeyi kolaylaştıran tertiplere bıraktı. Bazı yeni fikirler o sıralarda yayılmaya başlanan ve beğenilen «Department store» şeklindeki — her katında ay-

rı ve muhtelif cins eşya satan — büyük mağazalardan ve «Super market» denilen ve içinde her çeşit ve ucuz yiyecek satan geniş gıda dükkanlarından alındı. Yeni kütüphanelerde eşyalar göze daha hoş görünen ve konforlu hale getirildi. Soğuk ve sıcak hava tertibatı ilâve edildi. Birinci katlar zemine yakın yapılmak suretiyle binanın içerisine girebilmek için tırmanılması gereken uzun merdivenler kaldırıldı.

Bu yeni fikirler ve hizmetler halk kütüphanesinin daha popüler hale gelmesine ve halk tarafından daha çok sevilmesine sebep oldu.

Hizmetleri bütün topluma ulaştırabilmek amacıyla «merkezi kütüphane»ye ilâveten «semte kütüphaneleri» inşasına veya «gezici kütüphaneler» tesisine başlandı. Bugünün en cazip ve kullanışlı kütüphane binalarının bazıları bu «semte kütüphaneleridir. Bunlar, sade, temiz, cazip, ekonomik bir anlayışla inşa edilmiş, dikkatle tanzim edilmiş ve en çok fayda sağlanan tesisler haline gelmişlerdir.¹

II. Üniversite Kütüphaneleri

Bu devrede «Üniversite kütüphane binaları»nda daha önemli ve

canlı değişikliklerin meydana geldiği görülmektedir. Yüksek öğretimin esas karakterinde 1930'dan beri ciddi değişimler olmuştur. Bu hareketin başlıca sebepleri üniversitelere artan öğrenci akımı ve artan yayın isteklerini karşılamak için yapılan uğraşmalardır. Dolayısıyla de «üniversite kütüphaneleri»nin fonksiyonları temelden değişmeğe başladı ve böylece yeni tip kütüphane inşaatına lüzum hissedildi.

Üniversiteler çoğalan öğrenci akımıyla başa çıkabilmek ve eğitim kalitesini yükseltmek için yeni öğretim metodları kabul etmeğe başladılar. Matbaanın icad edildiği hâlâ dikkate alınmadan geleneksel «Takrir metodu» hâlâ kullanılmakta idi. Diğer taraftan da yeni öğretim metodlarından olan «Ders takriri ve münazara, laboratuvar çalışması, yerine uygulama, problem çözülmesi, tez hazırlanması ve yardımcı kitaplardan faydalanmak» gibi öğretim metodlarından faydalanma usulleri hergün daha yaygın hale gelerek öğrencinin bireysel gelişmesine önem verilmeğe başlanmıştır. Bütün bu yeni metodlar kitabın çoğalması zorunluğunu doğurdu. Sonuç olarak da «kütüphane en önemli bir eğitim vasıtası» olarak kabul edildi.²

Büyük üniversite kütüphanesi 1930 da üniversitelerin asıl (lisans) öğrencilerinin ihmal edildiğini bir-

¹Halk kütüphaneleri binaları hakkındaki en iyi kitap şudur. Hoyt R. Galvin ve Martin Van Buren, *The Small Public Library Building* (Paris, UNESCO, 1959), aynı eserin Türkçesi. *Halk Kütüphaneleri Binaları*, Çev. Behire Balkan (Ankara, UNESCO Türkiye Millî Komisyonu). Hâlâ kullanılan standard eski eser : Joseph L. Wheeler ve Alfred M. Githes, *The American Public Library Building : Its Planning and design, with special reference to its administration and service* (New York, Charles Scribner's Sons, 1941).

²Ellsworth, Ralph E. *Planning the College and University Library Building : A Book for Campus Planners and Architects* (Boulder, 1960)

denbire fark edebildi. Büyük üniversitelerde kütüphaneciler uzun yıllardan beri daha ziyade araştırmacılara yardımcı olmak, koleksiyonları hazırlamak gibi işlerle meşgul olmak itiyadında idiler. Bugün üniversite (lisans) öğrencileri üniversiteye devam edenlerin çoğunluğunu teşkil etmekte ve onların da iyi bir kütüphane servisine muhtaç buldukları kabul edilmektedir.

Başlangıçta büyük üniversiteler bu öğrencileri için ana kütüphane binasının bir kısmında, içinde dikkatle seçilmiş bazı kitapların yerleştirildiği ayrı küçük odalar kullanarak bu ihtiyacı gidermeyi denediler. Lâkin bu yeterli olmadı. Chicago Üniversitesi 1930 yılında üniversite lisans öğrencileri için ayrı kütüphane yapmayı denedi ise de bu iş için ayırdığı yerlerin şartları elverişli olmadığından verimli olmadı. «Üniversite lisans öğrencileri kütüphanesi» fikri Harvard Üniversitesinin 1940 sonlarında öğrencileri için ayrı ve mükemmel bir bina kurmayı kabul ettiği güne kadar tamamen benimsenmedi. Harvard'daki Lamont Kütüphanesi, seçilmiş 100.000 cilt için plânlandı. Bu kütüphanede kitap rafları açıktır, okuma odaları küçük ve samimi bir havaya sahiptir. Kütüphane iç açıcı, cazip ve kullanışlıdır. Çıkış kontrolleri ise kitapları koruyacak şekilde donatılmışlardır.*

Bu fikir, çabucak benimsendi ve o zamandanberi Amerika'da birçok büyük üniversiteler tarafından benzerlerinin yapılmasına başlandı. Ohio, Michigan, California, Cornell, Duke ve daha birçokları misal olarak sayılabilirler. Halbuki bu üniversiteler, üniversitenin ana kütüphanesinin, üniversiteyi bitirenler ve araştırma yapanları ayırma fikrine temayül etmekte idiler.

Küçük ve orta çaptaki üniversiteler de kendi kütüphanelerini yeniden organize etmeğe, kendi servislerini etkili kılacak şekilde ve tamamen ayrı binalar yapımına başladılar. Bu amaçla birbirinden hafifçe farklı iki fikir benimsenmiş oldu. Bunlardan ilki, «servisin konulara göre bölünmesi tertibi» idi. Bu tarz kütüphaneler, üniversitenin lisans öğrencileri için gerekli kitap koleksiyonlarını sunacak ve ihtisas konusu hizmetleri temin edecek gibi orta büyüklükte dört ilâ altı okuma salonuna bölünmüştür. Her salonda beşeri ilimler, sosyal ilimler, fen ve güzel sanatlar gibi konular üzerinde 10.000 ilâ 30.000 arası kitap bulunmaktadır. Bu kitaplar, duvarlardaki açık raflara veya odalardaki özel kitap masaları üzerine serpiştirilmiştir. Her oda açık raf veya sözü edilen özel kitap masaları ile birbirinden ayrılmaktadır. Bu salonlarda, öğrenim görmüş ve ilâveten konulardan birisinde ihtisas yapmış kütüphaneciler referans (müracaat) hizmeti yapmaktadır. Okuma odalarında bulunan ki-

*Lamont Library, Harvard University,» *Architectural Record*, 105 (June, 1949), 86 - 95.

tap koleksiyonları çok dikkatle ve titizlikle seçilmişlerdir. Az kullanılan veya eski malzemeler ise özel yerlerde muhafaza edilmektedir. Buraları öğrencilere kapalı bulundurulmaktadır.

Bu tertibi kabul eden ilk üniversite, 1938 yılında Colorado Üniversitesi oldu. Bu amaçla da yeni bir kütüphane binası inşa ettirildi. Bu planı bilahare uygulayan üniversiteler arasında Nebraska, Washington State, Georgia ve pek çok diğer üniversiteler de zikredilebilir.

Daha dağınık ve yumuşak denebileceği olan ikinci fikir ise birçok küçük ve orta büyüklükteki üniversite kütüphaneleri tarafından kullanıldı. Bu tertipte, öğrenci ve kitaplar dışındaki bütün kitap koleksiyonları öğrencilerin önüne serildi. Okuma yerleri kitap stokları arasında dağıtıldı ve özel ihtisas servisi ihtiyaç görülen yerde isteğe amade kılındı. Görülüyor ki bu sistem resmiyeti oldukça az olan bir tertiptir. Buna rağmen çıkış kontrollerinin lüzumu bulunduğu tabiidir. Bu planı 1940 da uygulayan ilk üniversite Princeton Üniversitesi olmuştur. Ondan sonra Iowa, Louisiana, Oklahoma, Wyoming ve daha pek çokları da aynı planı kabul etmişlerdir.

Bütün bu yeni üniversite kütüphane planlarının esası, kitaplara kolay ulaşılmasını temin etmek için, öğrenci ile kitap arasındaki engelleri kaldırmak veya azaltmak

amacını gütmektedir. 1930 yılında Charles H. Brown ve Alvin Eurich'in yaptıkları araştırmalar, yeni açık raf sistemi anlayışının kabul edilmesine amil olmuştur. Bunların yaptıkları araştırmalar kitaba kolay ulaşma unsurunun kitabın kullanılmasında çok etken olduğunu ortaya çıkarmıştır. Eski «kapalı raf sistemi» yerine yeni «kitaba kolay ulaşabilme» sistemlerinden birisini kabul eden kütüphaneler, bu tarz üniversite kütüphanelerinin kullanımının eskisine nazaran üç-beş kat daha arttığı sonucuna varmışlardır. Açıkcası bunlar daha kullanışlı ve daha tatmin edici eğitim ve öğretim vasıtası olmaktadır.

Bu yeni sistemlerde okuma yerlerinin ölçüleri ve vasıfları da değiştirilmişti. Büyük anıt biçimindeki okuma salonları yerlerini, içinde açık rafları üzerinde yanyana kitapları dizilmiş daha küçük ve daha az resmiyeti olan odalara bıraktı. Değişik ve resmiyet havası vermeyen oturma düzeni, oturma odalarını daha cazip hale getirdi. Oturma yerleri veya ufak okuma odacıkları, özel kitap koyma masaları arasına serpiştirilmişti. Buralarda bazan rahat koltuklar, kahve masaları, hat-tâ halılar bulunduğu gibi, sigara içmeye de müsaade edilmekte idi. Ayrıca grup çalışmaları yapacak öğrenci topluluklarına beraber çalışıp konuşabilecekleri cam bölmeli özel toplantı odaları tahsis edilmişti. Benim idare ettiğim kütüphanede bu

biçimde 19 ayrı oda vardır ve bunlar rağbet gören yerlerdir. Üniversite kütüphanecilerinin çoğu öğrencilerin kendi kendilerine ve tek olarak çalışmayı arzu ettiklerini görmüşler ve yüzlerce küçük ve zarif masalar temin etmişlerdir. Bunlar kitaplıkların arkalarına ve okuma odaları duvarlarının diplerine yerleştirilmişlerdir. Benim kütüphanemde de bunlardan 600 tane bulunmaktadır. Yine üniversite kütüphanecilerinin çoğu kütüphane kaynakları üzerinde araştırma yapan profesör ve öğretmenlerinin özel çalışma yapabilmeleri için ihtiyaçları bulunan çalışma odalarını temin etmişlerdir. Bundan böyle bu çalışma tarzı rağbet görmüştür.

Üniversite kütüphanelerindeki bu çeşitli gelişmeler, kütüphane hizmetlerinin yeniden organize edilmesine ve kütüphane yapılarında esaslı değişikliklere sebep oldu. En önemli değişiklik okuyucunun kitaba rahatlıkla ve serbestçe erişebilmesi olmuştur. Eski kütüphanelerde kitap koleksiyonları kapalı depolarda bulunur ve okuyucuya müracaat (reference) ve süreli yayınlar (periodical) kısımları kanalıyla hizmet edilirdi. Bu kısımlar fonksiyonlarına veya malzeme ünitelerinin şekline göre ve kütüphanede çalışanların kolayına gelecek tarzda düzenlenmekte idiler. Yeni üniversite kütüphanesi ise koleksiyonlarının tamamı veya bir kısmı ile açık raflara yerleştirilmek suretiyle okuyucuya yararlı hale getiril-

miştir. Koleksiyonlar konulara göre tasnif olunur ve hizmetler de konuya göre yapılır. Süreli yayınlar (periodicals) kısmı ise, günlük yayınların aynı konudaki kitaplarla birleştirilmesinden itibaren ortadan kaybolmaya başlamıştır. Bazı hallerde müracaat (reference) kısmı bile, konulara göre bölünmektedir. Böylece genel hizmetlerin kısımlarına (Departments) bölünüşü artık görev (function) veya malzemenin nevi yerine, doğrudan doğruya «konu ve okuyucu seviyesi» esasına göre yapılmaktadır. İşte bu gelişmeler kütüphane mimarisinde de esaslı değişikliklerin sebebi olmuştur.

Üniversite kütüphanelerindeki bu değişikliklerin diğer sonucu da kütüphaneciyi yeni kütüphane binasının elâstiki ve değişik amaçlara göre kullanabilir bir durumda bulunması gerektirdiğine inandırmış olmasıdır. Açıkcası, gelecekteki kütüphanelerin görevlerinde yeni değişiklikler olmasını beklemek lâzımdır. Binaenaleyh bunun sonucu olarak şimdi kütüphaneci, iç taksimatı ve duvarları sabit olmayan ve ihtiyaçlara göre şekli değiştirilebilen ve yeni ihtiyaçlara göre düzenlenmesi mümkün olabilecek binalar istemektedir. Yani bugün okuma için kullanılan bir yerin kitap yerleştirmek için kullanılması, veya hut tamamen aksi şekilde doğacak ihtiyaçlara göre yapılacak değişikliklerin uygulanabilmesi mümkündür olmalıdır.

İstenilen şekle kolaylıkla konulabilen bina tipi, açılıp kapanır tertibatı bulunan binalardır. Bu binalarda ya tamamen ya kısmen bir seri açılır kapanır veya değişebilir bölmeler yapılmaktadır. Her bölüm köşelerden sütunlarla destek görmektedir. Bu tarz kütüphane yapılarında, odaları birbirinden ayıran sabit duvarlar bulunmadığından icabında — muntazam aralıklı sütunların dışında bölmelere ayrılmayan — geniş ve açık bir salon meydana gelebilmektedir. Açılıp kapanabilir olarak meydana gelen bölüm, lüzumu kadar kitabı sığdıracak rafları ve yeteri kadar okuyucuyu alabilecek en uygun bir ebada sahiptir. Bu suretle en ufak bir saha israfı da yapılmamış olacaktır. Şayet kullanma şart ve maksatları değişirse bir bölümü kitaplık olarak kullanılırken, kolaylıkla okuma salonu haline getirmek veya tamamen aksini tertipleme mümkündür. Değişebilir bölümlü bu tarz kütüphaneler için ilk teklif 1933 yılında Angus Snead McDonald tarafından yapılmıştır. Fakat bu fikri benimseyen üniversite kütüphanesi 1940'a kadar inşa edilememiştir. 1945 denberi Birleşik Amerika'da inşa ettirilen üniversite kütüphanelerinin ekserisi ise bu sistemi kullanmışlar-

dır.⁴ Özellikle havalandırma donanımına lüzum görülmediği hallerde veya belirli bazı sebeplerle asma kat sistemi kullanmışlardır.

Elâstikiyet meselesinin diğer bir cephesi, kütüphanelerin ihtiyaçlarını karşılayacak gibi planlanmasındır. Bu günün üniversite kütüphaneleri bir binayı yalnız yirmi yıl için yeterli olabilecek gibi planlamayı standard olarak kabul etmektedir. Halbuki yapılan plânların ilâveler yapmaya veya yirmi yıl içindeki gelişmeleri kapsamaya elverişli olması gerekir.

Hiç değilse okul kütüphaneleri mimarisindeki gelişmelerin dikkate alınması gerekir. Okul kütüphaneleri küçüktür. Bu sebeple mimarideki bu gelişmelerde fazla bir etkisi olmamıştır. Böyle olmakla beraber, daha evvel söz konusu edilen halk ve üniversite kütüphanelerindeki değişikliklerin kendi bünyesindeki izlerine rastlanmaktadır.⁵

⁴Üniversite kütüphanesi yapılarının çağdaş gelişimi hakkındaki en iyi kitap: Ralph E. Ellsworth, *Adı geçen eser*; Ayrıca kullanışlı olanı: Keits Doms ve Howard Rovelstadt, ed. *Guidelines for Library Planners; Proceedings of the Library Buildings and Equipment Institute*, sponsored by the Buildings and Equipment Section, American Library Association. (Chicago, American Library Association, 1960). Üniversite kütüphaneleri yapıları hakkında kapsamlı bir başka eser: Keyes D. Metcalf tarafından hazırlanmıştır: *University Buildings* (Chicago: A.L.A. 1964).

⁵American Association of Scholl Libraries, *Dear Mr. Architect* (revised edition). Chicago, Amerikan Library Association, 1952. Okul kütüphaneleri için, kısa fakat en iyi eser.

III — Yeni malzemeler ve bunlardan doğan şekiller

Kütüphane mimarisinde üçüncü etken faktör de yeni şekillerdeki malzemelerin gittikçe artmış olmasıdır. Her tip kütüphane, sözü edilen yeni tipteki malzemeleri kullanmaya başlamıştır. Bu yeni malzemenin hepsinin gerektiği şekilde muhafaza edilip kullanılabilmesi için özel yerlere ihtiyaç vardır.

Bu malzemelerin bir kısmı genellikle, duyma - görme (Audio-Visual) malzemesi olarak bilinmektedir. Bunlar ses kaydı (bilhassa müzik), öğretici sinema filmleri, filmstripler, slaydlar ve diğer filimlerdir. Bu duyma - görme yardımcı malzemeleri 1930 yıllarında, önemli ve etkili öğretici cihazları olarak tanınmağa başlanmış ve kütüphane çok kere bunları bulundurmakla sorumlu olmuştur. Ses kaydı, plak ve teypleri çalmak için makinelere, gürültüden rahatsız etmeyecek akustik tertibatlı odalara ihtiyaç gösterir. Öğretici filmler için, projeksiyon teçhizatı ve salonu veya iyi bir şekilde karartılabilen projeksiyon odası bulunmalıdır. Slayd (slide) lar da projeksiyon malzemesine ve karartılmış odalara ihtiyaç gösterir. Bir çok kütüphaneler ünlü sanat eserlerinin kopyalarının koleksiyonlarını da ödünç olarak tedarik etmeye başlamıştır. Bu da devamlı okuyucuların örnekleri görerek istediklerini seçip ödünç alabilecekleri bir teşhir odasına lüzum

gösterir. Birleşik Amerika'da, okul kütüphaneleri, halk kütüphaneleri ve küçük üniversite kütüphanelerinin çoğu, bu duyma - görme yardımcı malzemelerinden satın almışlardır. Bu, kütüphaneciliğe yeni bir özellik kazandırmakta ve binada bunları içine alacak değişiklikler yapılmasını gerektirmektedir.

Duyma - görme yardımcı malzemeleri bir öğretim için esas olan vasıtalarıdır. Araştırma alanında diğer bir gelişme önemli olarak ortaya çıkmıştır. Bu da mikrofilm ve mikroart'ların ve Xerox ve Thermofax gibi kopya makinalarının gittikçe artan ölçüde kullanılmasıdır. Mikrofilmleri kullanmak suretiyle bir araştırma kütüphanesi, dünyanın her hangi bir yerinde bulunan her hangi bir kitabın kopyasını, hem de uygun bir fiyatla, okuyucuları için temin edebilir. Mikrofilmin bir sahife için masrafı takriben 25 kuruştur. Mikrofilm bu günlerde aynı zamanda gazete arşivleri için de geniş ölçüde kullanılmaktadır. Bir gazete - mikrofilm aynı zamanda küçük yer işgal eder, büyük hacimdeki gazete tomarlarına göre kullanılması daha kolay ve kalitesi düşük kâğıtlara basılmış olan gazetelerden daha da dayanıklıdır. Mikrofilm ayrıca basılı olarak mevcutları kalmayan veya asıllarını elde etmek imkânı bulunmayan hallerde önemli haber veya çok kıymetli eserleri arşivde muhafaza etmek için, üniversite kütüphaneleri tarafından da geniş ölçüde kullanılmaktadır. Halen mikrofilm

halinde elde bulunan kıymetli dokümanlarda, İngiliz Parlamentosuna ait oturum zabıtları, Annalen der Chemie ve New - York Times kopyaları misâl olarak gösterilebilir. Daha başka binlercesi de mevcuttur. Maamafih, mikrofilm okunabilmek için büyültme cihazlarına ve karanlık odalara lüzum gösterir. Mikrofilmelerin hazırlanması için de hassas fotoğraf lâboratuvarlarına ihtiyaç vardır.

Mikrokrat ve mikrofiş de hemen hemen aynıdır. Yalnız kopyeler bir rule - film yerine 160 sahifeyi içine alabilecek kartlara basılmaktadır. Bütün üniversite kütüphaneleri sözü edilen mikro metinleri okuyabilmek için okuma cihazlarına sahip olmak zorundadırlar. Daha büyük kütüphanelerde ise kopye çıkartma lâboratuvarlarının bulunması lâzımdır.

Kopya makineleri, üniversite kütüphanelerinde standart malzeme haline gelmiştir. Bu cihazlar, son on yıl içerisinde büyük ölçüde genişlemiştir. Kütüphanelerin evvelce kullandıkları eski fotokopi ve fotostat makineleri çok masraflı olup, her sahifesi 2,5 ilâ 20 liraya malolmaktaydı. Ayrıca, bunlar ıslak şekilde develope edilmekte olup kimyevî maddelere ve fotoğraf banyolarına ihtiyaç gösterirdi. Xerox ve Thermofax gibi daha yeni makineler, aynı boydaki bir kopyayı elektrikle veya ısı tesiriyle yapabilmektelerdir. Masrafı da sayfa başına 60

kuruş ilâ bir liradır. Bu makineler her hangi bir makale veya kitap bölümü kendi için kopya etmek isteyen kimselere yardım etmekte ve ayrıca kütüphaneler arası ödünç verme işlerine çok faydalı olmaktadır. Büyük halk kütüphaneleri kadar bir çok üniversite kütüphaneleri ve özel kütüphaneler de bunları kullanmaktadırlar. Bu makineler için de özel odalara ihtiyaç vardır. Bunların gittikçe nasıl rağbet gördüğüne, benim yönettiğim üniversite kütüphanesinde, bu makinelerin senede 40.000 kadar kopya yapması misâl olarak gösterilebilir.

Malzemenin en yeni şekilleri ise hakikaten şayanı dikkattir. Bu her hangi bir bilginin muhafazası veya gerektiğinde tekrar okunması için kullanılan delikli kartlar, elektronik sayaçlar ve bunlara benzer cihazlardır. Bu yeni cihazlar, ilim adamları, derleyiciler ve kütüphaneciler tarafından, şimdi göze çarpmaya başlayan ilmi bilgilerin akışını izlemek amacıyla geliştirilmektedir. Bu yeni metodlar için sarfedilen para miktarı ve emek, akla hayret verecek kadar fazladır. Şimdiye kadar bu yenilikler yalnız tecrübi mahiyette olup, pahalıya mal oluyor ve oldukça sınırlı ilim sahasına hasrediliyordu. Hali hazırda büyük endüstri kurumları ve devlet daireleri yalnızca bunları kullanabilecek imkâna sahiptirler. Bunlar, geniş ölçüde mütehasıs elemana, çok pahalı makinalara ve özel yerlere ihtiyaç gösterir. Geçen yıl Birleşik Amerika'da sade-

ce bir hükümet dairesi, böyle bir donanım için 45.000.000 dolara yakın para sarfetmiştir.

Maamafih zamanla bu metodlar geliştirilebilir ve bunlar üniversite ve diğer araştırma kütüphanelerinin istifadelerine sunulabilir. Bu gerçekleşince de, ilme hizmet eden kütüphanelerde tümünden tekrar teşkilatlanma ve yeni tip kütüphane binaları ihtiyacı ortaya çıkacağı tabiidir.

IV. Mimari ve İnşaata Ait Gelişmeler :

Modern kütüphane mimarisinin şeklini etkileyen son önemli faktör, mimari sahada ve inşaat malzemesinde vaki olan gelişmelerdir.

Bu önemli değişikliklerden birisi, «bina inşaat planlamasında tavsiyelerde bulunan uzmanlar»ın ve «kütüphane binası müşavirleri»nin ortaya çıkmasıdır. 1941 yılında Amerika'da, ileri gelen halk kütüphanelerinden birisinin söylediği gibi, kütüphane binaları o kadar yeni özelliklere sahip olmuştur ki, kütüphaneci ve mimar için, tavsiyesini almak üzere bir «kütüphane inşaatı mütehassısı» na başvurmak ihtiyacı doğmuştur.⁶ Böyle bir yardımla güzel ve etken bina planları geliştirebilmişlerdir. Maamafih, her hangi bir kütüphaneci normal olarak meslek hayatında sadece bir defa yeni bir kütüphane binasını plânlama fırsatını bulmakla, mimarların çoğu da iki veya üç kütüphane

binasından fazlasını hiç bir zaman yapamamaktadırlar. Böyle olunca da kendilerine tavsiyede bulunabilecek mütehassıslara danışmak zorundadırlar. Üniversite kütüphaneciliği sahasında, üniversite kütüphanecilerinden bir grup, kendi üyelerinin geliştirmekte oldukları yeni binaların plânları üzerinde, 1945 yılında başlamak üzere bir seri konferanslar vermişlerdir. Bu komisyon, Kütüphane Plânları Müsterek Komitesi idi. Bu konferanslar, 1945 ten 1958 yılına kadar çeşitli şahıs veya kurumların himaye ve yönetiminde yapılmıştır. O zamandan beri, gerek halk ve gerekse üniversite kütüphaneleri için bir kütüphane inşaatı mütehassısları zümresi gelişmiştir. Birleşik Amerika'da üniversite kütüphanelerinde ve halk kütüphanelerinde tahminen altmış'ar mütehassıs vardır. Bir müşavirin değer ve faaliyeti artık iyice tesbit edilmiş bulunmaktadır.⁷

Kütüphane mimarisinde en göze batan gelişme, haşmetli binalardan maksada elverişli yeni tip sade ve parlak binalara geçiş olmuştur. Yakın senelere kadar, görünüşü ihtişamlı binalar yapmak, bunların kullanma şekillerine ve kullanış maksatlarına pek az dikkat sarfetmek ve çoğunlukla da mermerden âbide gibi kütüphaneler plânlamak, mimarların âdeti

⁶Wheeler, *Adı geçen eser*, 59.

⁷Ralph A. Ulveling, «Problems of Library Construction,» *Library Quarterly*, XXXIII, 1 (January, 1963), 21 - 101. Ayr. bkz. : Ellsworth, *Adı geçen eser*.

idi. Şimdi ise durum değişmiştir. Gerek mimarlar gerek kütüphaneçiler, kütüphane binasının kullanılma amacını en başta, önemle düşünmektedirler. Artık plânlamaya dışardan değil, binanın içerisinden başlanmaktadır. Genellikle modern kütüphane binaları da, bir çok kısımları için, basit ve doğru hatlara sahip olup, gösterişli mimari süslemelerden kaçınılmaktadır. Dış kısımları tuğla, beton veya taştan inşa olunmaktadır. Birinci katlar zemine yakın inşa edilmekte ve binanın içerisine girmek için uzun merdiven basamakları bulunmamaktadır. Odaları aydınlık ve şirin hale getirmek için büyük pencereleri vardır. Çok kere pencerelerde, kumaş veya plâstikten yapılmış renkli perdeler bulunur.

Yeni kütüphane binalarında belki de en çok dikkati çeken iki şey, ışıklandırma ve parlak renklerin kullanılmasıdır. Bir çok yeni binaların okuma odalarında, çalışma odalarında ve bazen kitaplıklarda bile floresans'la ışıklandırma yapılmaktadır. Floresans tertibatı, tesisatın kurulması yönünden klâsik elektrik donanımına nazaran daha masraflı olmakla beraber, daha ekonomiktir, daha az hararet yapar, okuma ve diğer maksatlar için daha iyi ışık verir. Floresans ışıkları büyük ölçüde geliştirilmiştir. Kütüphanelere sağlanan ışık miktarı, evvelce olduğundan çok fazladır. Son yirmi beş yıl içerisinde mimarlar, muhtelif istekleri karşılayacak, lüzumlu ışık yo-

ğunluğu, arzu edilen yansıma seviyeleri üzerinde dikkatli etüdler yapmışlardır. Yaptıkları etüdlerin sonucu, okuma ve çalışma odalarının ışık miktarı standardını 15 ayak mumdan 50 ayak muma çoğaltmak olmuştur ve böylece modern kütüphane çok iyi aydınlatılmaktadır.⁶

İyi ışıklandırma, renklerin maharetle kullanılmasıyla takviye edilmiş ve daha etken hale getirilmiştir. Bütün bina içerisinde, eski usulde olduğu gibi hattâ bazen kasvetli olan tek renk kullanılması yerine, şimdi değişik odalarda çeşitli renkler ve bazen bir odada birden fazla renk kullanmak âdet olmuştur. En yeni ve en güzel üniversite kütüphanelerinden birinin içerisinde, hepsi açık, parlak ve şirin denecek yirmi çeşit renk kullanılmıştır. Renkler sadece duvarlarda değil, döşeme kaplamalarında, kütüphane möblesinde ve hattâ kitaplıklarda da kullanılmaktadır. Merdiven, koridor ve giriş salonlarında çok kere zevkli seramik, tuğla ve benzerleri kullanılır. Uygun renklerin verilmesi ince bir sanattır. Bir çok kütüphaneler, meselâ benimki gibi, kendi yeni binaları için cazip renkli plânlar yapmak üzere dekoratörleri görevlendirmişlerdir.

Modern kütüphane binasında diğer önemli unsur da döşemedir. Kütüphane döşemeleri fazla kullanılarak yıpranmağa çok müsait olduğundan dayanıklı malzemeye ihti-

⁶H. L. Logan, "Library Lighting." *Library Journal*, LXXVII (1952), 2125-2129. Ayr. bkz.: Keith Doms, *Adı geçen eser*, 26-27.

yaç gösterirler. Kütüphaneyi, okumak ve çalışmak için sakin bir yer olarak arzularız. Bunun için de beton, mermer ve mozaik gibi, üzerinde yürüdüğü vakit gürültü çıkaran malzemelerden kaçınılmaktadır. Kütüphane için en iyi malzeme, sert kauçuk levha, vinleks, asfalt kareler, mantar veya iyi kalite muşambadır. Bunlardan bazıları çeşitli renk ve şekillerdedir.⁹

Bir kütüphane binasının verimi, birinci derecede iç plânlamasına dayanır. Şayet gereği şekilde plânlanmamışsa, faaliyet önemli derecede yavaşlayabilir. Ama prensip, makul bir sıra ile iş akışını sağlamaktır. Meselâ, kitaplar, bu işle görevli kısım tarafından kütüphaneye alınır. ve oradan kataloğa dahil edilmek ve tasnif edilmek için katalog kısmına gider. Bu sebeple bu iki kısım birbirine bitişik olmalıdır. Aynı prensibe göre katalog kısmı da, okuyucuların kullandığı katalogların bulunduğu yere yakın olmalıdır. Kart kataloğu, genel bibliyografyalar, ödünç verme kısımları ve müracaat (reference) hizmeti gibi temel hizmetlere de aynı itina göstermek lâzımdır. 1941 den evvel, hiç bir kütüphanede kendi programları ve yeni bir kütüphane binası ihtiyacı hakkında dikkatle hazırlanmış teferruatlı bir açıklama yapılmamıştır. Şimdi ise bu gibi program açıklamaları istisna olmak-

tan çıkma bir gelenek halini almıştır.¹⁰

Eski kütüphane binalarında, kitaplıkları binanın ayrı bir kısmında, çok defa okuma ve çalışma odalarından uzağa koymak standart bir tertip idi. Kitaplıklar ekseriya, kütüphane personeli hariç herkese kapalıydı. İstenen her hangi bir kitap ancak kütüphaneciler tarafından kart katalogundan aranır ve bulunurdu.

Yeni kütüphane binalarında, kitaplar ve okuyucular arasında kesin bir ayırım yoktur. Yani, bütün binada kitaplıklarla okuma yerleri birbirinin içine girmişlerdir. Değerli kitaplar hariç, bütün kitaplar açık raflardadır ve herkesin serbestçe almasına elverişlidir. Binalarda her hangi sabit bir iç bölme ve duvar olmayıp, düzenleri değiştirilebilir şekildedir. Her hangi bir yer kitaplıktan, okuyucular için oturma yeri haline veya aksine, oturma yerinden kitaplık haline kolaylıkla çevrilebilir. Bu binalar, mükemmel ışıklandırılmasıyla, artistik renkleriyle ve kitapların el altında bulunmasıyla kütüphaneyi kullananlar için çok çekici ve çok teşvik edicidirler.

Çalışmak suretiyle kitap kaybına mani olmak için, bu yeni binaların ekseriya döner kapılı tek veya belki de iki kontrol noktası bulunur. Kütüphaneyi terkeden herkes

⁹Keith Doms, ed. *Adı geçen eser*, 17 - 20.

¹⁰*Aynı eser*, 10 - 16. Ayr. bkz. : Ellsworth, *Adı geçen eser*, 22 - 45.

buradan geçer. Orada, okuyucunun ödünç almak istediği her kitap kaydolunur. Bir çok kütüphaneler de, ucuz kopya hizmetleri sağlayarak kitap kaybına mani olmaya yardım etmekte, böylece her hangi bir mecmuanın makalesini evinde bulundurmamak isteyen kimse masrafını ödemek suretiyle bir kopyasını satın alabilmektedir. Her ne kadar çıkışta kontrol yapılıyorsa da bazı ufak tefek kayıplar yine olmaktadır. Buna rağmen açık rafların öğretim yönünden faydaları o kadar büyüktür ki, bir çok Amerikan üniversite kütüphanelerinde açık raf sistemi uygulanmaktadır. Burada konu dışına çıkarak şunu da ifade etmek isterim ki, Türkiye'de kütüphaneciliğin gelişmesinde, kütüphaneciyi kütüphanedeki kitaplardan şahsen sorumlu tutan kanunun olumsuz bir etkisi olmaktadır. Kitaplar tabii olarak yıpranmakta ve devamlı olarak kullanılan kitaplardan küçük bir kısmı kütüphaneden kaybolmaktadır. Bu sebeptendir ki Türkiye'deki sözü edilen kanun değiştirilmelidir.

Kütüphane binasının diğer önemli bir tarafı da donanımı ve möblesidir. Eski kütüphanelerde masaların aynı ölçüde olması ve sandalyelerin de sert, düz ve rahatsız olmaları bir gelenektir. Okuma odasının çok resmî bir görünüşü vardı. Yeni binalar ise bu bakımdan farklıdır. Bazı masalar geniş, bazıları küçük, bazıları yuvarlak ve bazıları da köşelidir. Üniversite kütüphaneleri aynı zamanda okuyucu-

lar için bir çok tek kişilik özel masaları da bulundurmaktadır. Rahatlığa önem verilerek çeşitli şekillerde de sandalyeler yapılmıştır. Parlak renkli koltuklar da rahat okuma için sağa sola serpiştirilmiştir. Bütün bunlardan maksat, kütüphaneye bir ev manzarası verip halkın zevkle okumasını, etüdünü ve alışmasını temin etmektir.

İyi bir kütüphane binası aynı zamanda kendi idare personeli için de, ihtiyaçlarını karşılayabilecek yer temin etmelidir. Şayet verimli olmaları isteniyorsa, yeteri kadar oda, iyi ışıklandırma ve kitap temini, kataloglar hazırlama ve diğer faaliyetler için iyi donatım temin edilmelidir. Ortalama olarak beher idare personeli için tavsiye edilen yer şahıs başına 100 fit-kare, tahminen 9.25 metre karedir. Eski binalarda ise genellikle kendi personeli için yeterli olmayan ve fakirce döşenmiş yerler ayrılmıştı.

Sonuç olarak yeni kütüphane binalarının çoğunda havalandırma tesisatı ve floresans ışık tertibatı kullanılacaksa, basık tavanlı daha ekonomik binalar inşa edilebilir. Bu gibi binalarda, rutubet, kontrol edilmekte ve elektronik süzgeçler toz ve diğer yabancı maddeleri havadan temizlemektedir. Böylece de kitap koleksiyonları daha iyi muhafaza edilmekte ve kütüphaneye devam edenlere de daha rahat şartlar sağlanmış olmaktadır.